

האם אדם חייב מעיקר הדין לעסוק כל זמנו בתורה, או די בקביעת עתים לתורה ביום ובלילה? ניתן לחלק שאלה זו לכמה סעיפים: האם מותר לאדם לפסוק מלימוד תורה על מנת לעסוק בצרכי פרנסה? האם מותר לעשות זאת על מנת ללמוד דברי חכמה? האם מותר לפסוק מלימוד תורה לצורך דברים חסרי חשיבות?

תורה ודרך ארץ

בגמרא ברכות דף לה,ב מובאת בריתא¹:

תנו רבנן: "ואספת דגנך" מה תלמוד לומר?²

לפי שנאמר [=יהושע א]: "לא ימוש ספר התורה הזה מפיןך", יכול דברים ככתבן? תלמוד לומר: "ואספת דגנך" - הנהג בהן מנהג דרך ארץ, דברי רבי ישמעאל.

רבי שמעון בן יוחי אומר: אפשר אדם חורש בשעת חרישה, וזורע בשעת זריעה, וקוצר בשעת קצירה, ודש בשעת דישה, וזורע בשעת הרוח, תורה מה תהא עליה? אלא בזמן שישראל עושין רצונו של מקום - מלאכתן נעשית על ידי אחרים, שנאמר [=ישעיהו ס"א]: "ועמדו זרים ורעו צאנכם" וגו'. ובזמן שאין ישראל עושין רצונו של מקום - מלאכתן נעשית על ידי עצמן, שנאמר [=דברים י"א]: "ואספת דגנך". ולא עוד, אלא שמלאכת אחרים נעשית על ידן, שנאמר [=דברים כ"ח]: "ועבדת את אויבך" וגו'.

סתירה בדעת רשב"י

לדעת ר' ישמעאל התורה מצווה אותנו לעבוד, ולא להגות בתורה כל היום ממש. לדעת רשב"י לא די בכך שהתורה תהיה עיקר והמלאכה תהיה ארעי. המצב הרצוי הוא כאשר העם היהודי עוסק רק בתורה שהיא חיי עולם.³ במנחות דף צט,ב רשב"י אומר שמקיימים מצות ת"ת גם בק"ש שחרית וערבית, ואילו ר' ישמעאל אמר לבן דמה שיחפש שעה שאינה יום ולא לילה לעסוק בחכמה יונית.

לכאורה דברי רשב"י בשני המקורות סותרים זה את זה: במסכת מנחות הוא מסתפק בקריאת שמע כדי לקיים מצות לימוד תורה, ואילו בברכות הוא אוסר אפילו לעבוד לשם פרנסה בגלל ביטול תורה!! תוס' ר' יהודה החסיד בברכות מתייחס לשאלה זו, וכותב:

"ר"ש בן יוחאי אומר אפשר אדם חורש בשעת חרישה וזורע וכו' - לאו משום דסבירא ליה לר' שמעון שהיא חובה, דהא בפרק שתי הלחם במנחות איהו קאמר דאפילו לא קרא אלא קריאת שמע שחרית וערבית קיים לא ימוש וכו'! אלא מצוה בעלמא הוא דקאמר, מפני ביטול תורה.

(וכן כתב תוס' הרא"ש שם בקצרה). כלומר: החובה ההלכתית ללמוד תורה מתקיימת לדעת רשב"י על ידי קריאת שמע (כפי שאומר רשב"י במנחות), ורשב"י לא אוסר לעבוד ולהתפרנס.⁴ אבל מפני ביטול תורה ממליץ רשב"י (במסכת ברכות) ללמוד בכל עת, ולא לעבוד. מסתבר בעיני שכאשר אדם הגיע למצב שבו אין לו במה לפרנס את עצמו או את משפחתו אינו רשאי לסמוך על הנס, וגם רשב"י יודה שאדם זה חייב לעבוד, והימנעות מעבודה באופן זה אינה מידת חסידות כלל. דברי רשב"י במסכת ברכות מציגים את המצב האידאלי שאליו צריך האדם לשאוף: שלא יעסוק בעסקי העולם כלל. לכן לדעתו יש למעט בעבודה רק לשיעור שאי אפשר בלעדיו, ואם נעשה כך הקב"ה ידאג שלא נזדקק לעבוד. אבל לדעת ר' ישמעאל ההנחיה המוסרית היא לעבוד, גם כאשר העבודה אינה צורך מוחלט (כמו פקוח נפש).

סתירה בדעת ר' ישמעאל

הראשונים שלעיל מתייחסים לסתירה בין דברי רשב"י בברכות ובמנחות. גם בדעת ר' ישמעאל ישנה סתירה לכאורה: במסכת ברכות ר' ישמעאל מתיר לעבוד, ואינו מפרש את הפסוק "והגית בו יומם ולילה" באופן מילולי: "דברים ככתבן". אבל במנחות הוא מפרש את הפסוק באופן מילולי, ולכן אוסר על אחיינו ללמוד חכמה יונית, משום שאין שעה שאינה יום ואינה לילה. בספר ראב"י⁵ ישנו מכתב של בעל הרוקח לראב"י (הכולל רשימה ארוכה של שאלות), ושם שואל סתירה זו ומציע שני יישובים. (ראב"י לא השיב על שאלה זו). וזה לשון הרוקח המובא בראב"י⁶:

[ו]הא דאייתנן בריש כיצד מברכין:

¹ בריתא זו נמצאת גם בספרי פרשת עקב סימן מב, בשינויי לשון קלים.

² כלומר: המלים הללו נראות מיותרות (אין צורך להדגיש שטאסוף את הדגן), ומה הן מלמדות?

³ מלשון רשב"י (ובפרט מלשון הספרי "אין לדבר סוף") נראה שאילו היה מדובר במעט עבודה (שאינה תופסת את רוב היום) לא היתה לרשב"י התנגדות עקרונית לכך שאדם מבטל מעט מזמנו מלימוד התורה לצורך פרנסה. אלא שלדעת רשב"י ברגע שאדם מתחיל לעסוק בפרנסתו יש עליו הרבה טרחות ודאגות, וזה מוביל לכך שאדם מתבטל לגמרי מהתורה, ולכן אדם צריך לברוח לחלוטין מעיסוק בפרנסה.

⁴ בתורה מוזכרים דינים ביחס לפועל ולשכיר, כך שבודאי אין איסור לעבוד.

⁵ (לברכות) סימן קנא.

⁶ זו אחת מרשימת השאלות שהוא שואל, אבל על שאלה זו לא השיב ראב"י בהמשך הסימן.

תנו רבנן: "ואספת דגנך", מה תלמוד לומר? לפי שנא: "לא ימוש וגו'", יכול דברים ככתבן? תלמוד לומר: "ואספת", דברי ר' ישמעאל. אלמא לדברי ר' ישמעאל "לא ימוש" לאו דוקא. ובמנחות בשילהי שתי הלחם: שאל בן דמא בן אחותו של ר' ישמעאל את ר' ישמעאל: כגון אני וכו' עד: קרא עליו המקרא הזה לא ימוש ספר התורה הזה מפיך וגו' צא ובדוק שעה שאינה לא מן היום ולא מן הלילה. אלמא "לא ימוש" לר' ישמעאל דוקא?
ושמא יש לדחות, דלדבריו דבן דמא קאמר, וליה לא סבירא ליה.⁷
אי נמי: בזמן אסיפת דגן צריך לומר להו [=לאסוף את הדגן], כדאמר להו רבא לרבנן במטותא מינייכו וכו'. [ומבחר דעתכם תודיעוני].⁸

בפשטות נראה לתרץ שר' ישמעאל סובר שחובה ללמוד כל היום (בזמן הפנוי), אבל בכל אופן מותר לעבוד, כי זה לא בטלה (כמו חכמת יונית), אלא חובה כדי שלא ליפול על הציבור ולא לסמוך על הנס, וכל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה וגוררת עון (של גזל).⁹
שאלה זו נידונה כבר בירושלמי (פאה א,א, סוטה ט,טו) באופן שונה. שם השאלה על לימוד חכמת יונית נשאלה בפני ר' יהושע¹⁰ והוא משיב (כמו הבבלי) שאין ללמוד, משום שצריך ללמוד יום ולילה. מקשה הירושלמי: הרי מותר ללמוד אומנות (ובהכרח שאין חובה ללמוד יום ולילה ממש)? ומתרץ שרבי יהושע אסר מפני המסורות. לפי זה הסיבה האמיתית לאסור לימוד חכמת יונית לא היתה בגלל ביטול תורה, אלא בגלל הפגם שבחכמת יונית = מפני המסורות.¹¹
(באחרונים נאמרו עוד יישובים שונים לסתירה בין הסוגיה בברכות לסוגיה במנחות¹², ואני התמקדתי בדברי הראשונים בלבד).

פסיקת ההלכה לגבי ת"ת ודרך ארץ

בגמרא בברכות (שם) לאחר שהובאה מחלוקת ר' ישמעאל ורשב"י לגבי עבודה ולימוד תורה, מובאים שתי מימרות של האמוראים:

- א. אמר אביי: הרבה עשו כרבי ישמעאל - ועלתה בידן, כרבי שמעון בן יוחי - ולא עלתה בידן.
- ב. אמר להו רבא לרבנן: במטותא מינייכו, ביומי ניסן וביומי תשרי לא תתחזו קמאי, כי היכי דלא תטרדו במוזונייכו כולא שתא.

משמע שאביי ורבא פוסקים כר' ישמעאל.

וכן נפסק בשו"ע או"ח סימן קנו, א:

אחר כך ילך לעסקיו, דכל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה וגוררת עון, כי העוני יעבירונו על דעת קונו. ומכל מקום לא יעשה מלאכתו עיקר אלא עראי ותורתו קבע וזה וזה יתקיים בידו...

מהרש"א (בברכות שם), ונפש החיים (א,ח), וביאור הלכה (סימן קנו בשם "הספרים") כתבו שרבים עשו כדעת רשב"י ולא עלתה בידם, אבל זו דרך ראויה ליחידים.

תלמוד תורה כל זמנו

האם ישנה חובה ללמוד תורה כל הזמן (מלבד הזמן המוקדש לפרנסה)?

במנחות צ"ב, מובאת מחלוקת רבנן ור' יוסי לגבי החלפת לחם הפנים אחת בשבוע (שנאמר בו "לפני תמיד"): לדעת חכמים צריך שהלחם יימצא כל הזמן על השולחן, ולדעת ר' יוסי גם אם עמד הישן מעט שחרית והחדש מעט ערבית קרינן ביה תמיד. ממשיכה הגמ':

אמר רבי אמי: מדבריו של ר' יוסי נלמוד אפילו לא שנה אדם אלא פרק אחד שחרית ופרק אחד ערבית קיים מצות "לא ימוש ספר התורה הזה מפיך". אמר ר' יוחנן משום ר' יוחי: אפילו לא קרא אדם אלא קרית שמע שחרית וערבית קיים "לא ימוש", ודבר זה אסור לאומר בפני עמי הארץ. ורבא אמר: מצוה לאומרו בפני עמי הארץ...

(עיי"ש כל הסוגייה. מדוע סובר רבא שמצוה לאומרו בפני עם הארץ? ראה שני פירושים ברש"י. וראה גם שפת אמת פירוש נוסף שנראה בעיני).

נראה מהסוגיה שיש מחלוקת תנאים האם חייב ללמוד כל היום:

⁷ נראה כוונתו כך: מתוך שאלתו של האחיין ניכר שלדעתו יש חובה ללמוד כל היום, ורק הסתפק האם חכמה יונית ראויה להתיר בגללה. ועל כך השיב ר' ישמעאל שלא. התשובה קצת דחוקה, שכן ר' ישמעאל פסק בפועל לאחיינו לאסור, למרות שהוא עצמו לא סבור כך.

⁸ דבריו צ"ב: האם ר' ישמעאל התיר לעבוד רק בשני חודשי השנה כמו רבא? סתימת הדברים בברכות לא משמע כך! ואפילו נאמר כך, האם באותם שני חודשים מותר גם ללמוד חכמה יונית, ובשאר החודשים אסור? זה לא מסתבר כלל! וראה בהערה הבאה.

⁹ נראה שזו כוונת תירוצו השני של בעל הרוקח שם, שבזמן אסיפת הדגן צריך לומר להו, כלומר: בזמן שיש צורך גדול וברור בדבר. אבל לחכמה יונית אין זמן שבו היא נחוצה.

¹⁰ ולא בפני ר' ישמעאל כמו בבבלי, וכגרסת הירושלמי גם גרסת התוספתא מסכת עבודה זרה (צוקרמאנדל) פרק א הלכה כ.

¹¹ מדוע לא תירץ הירושלמי כפי שכתבתי לעיל: שר' ישמעאל התיר רק את העבודה, מפני שיש בה צורך (בניגוד לחכמה יונית)? בפירוש פני משה למהר"ם חביב על הירושלמי פאה שם מסביר שגם לימוד חכמה יונית נעשה לצורך, כדי שיוכל לדבר בפני שרים.

¹² ראה שו"ע הגר"ח ה"ל ת"ת פ"ג קו"א אות א' מה שתרץ באריכות את הסתירות של ר' ישמעאל ורשב"י, ומה שהעיר עליו שו"ת אהלה של תורה (הרב אריאל) עמ' 2. ועיי"ש מה שניסה לתרץ בעצמו, ועי' ספר זכרון "ממלכת כהנים וגוי קדוש" עמ' 140-139, והכל דוחק. ועי' בשו"ת יחיה דעת ח"י סימן עה מקורות נוספים לגבי הסתירה.

א. התנאים שנחלקו לגבי לחם הפנים (ת"ק לעומת ר' יוסי), שכן ר' אמי למד את דבריו מדברי ר' יוסי.
ב. רשב"י שהסתפק בק"ש שחרית וערבית לקיום מצות ת"ת (לעומת ר' ישמעאל (שאסר ללמוד חכמה יונית, ואמר לדמה בן נתינה שיחפש שעה שאינה יום ולא לילה לעסוק בחכמה יונית).¹³

הגמ' נדרים ח,א

נדרים ח,א:

ואמר רב גידל אמר רב: האומר 'אשכים ואשנה פרק זה', 'אשנה מסכתא זו' נדר גדול נדר לאלקי ישראל. והלא מושבע ועומד הוא, ואין שבועה חלה על שבועה? מאי קמ"ל דאפילו זרוזי בעלמא? היינו דרב גידל קמיתא! הא קמ"ל כיון דאי בעי פטר נפשיה בקרית שמע שחרית וערבית משו"ה חייל שבועה עליה.

מבואר בגמרא שיכול לפטור עצמו בקריאת שמע שחרית וערבית ממצוות תלמוד תורה, ולכן לא נחשב מושבע ועומד. נראה אם כן שהגמרא בנדרים סוברת כמו דעת רשב"י במנחות, שיכול פטור עצמו בק"ש שחרית וערבית ממצוות ת"ת. מכך שהגמ' בנדרים נוקטת באופן סתמי כדעה זו, משמע שכן הלכה.

שיטת הר"ן בנדרים - חובה ללמוד כל הזמן

אבל הר"ן שם (ד"ה הא קמ"ל דכיון דאי פטר) מוציא את דברי הגמרא מפשטם:

מסתברא לי דלאו דווקא דבהכי מיפטר, שהרי חייב כל אדם ללמוד תמיד יום ולילה כפי כחו, ואמרינן בפ"ק דקדושין (דף ל): ת"ר ושננתם שיהו דברי תורה מחודדין בפ"ך, שאם ישאלך אדם דבר שלא תגמגם ותאמר לו וכו', וק"ש שחרית וערבית לא סגי להכי! אלא מכאן נראה לי ראייה למה שכתבתי בפרק שבועות שתיים בתרא: דכל מידי דאתא מדרשא אע"פ שהוא מן התורה כיון דליתיה מפורש בקרא בהדיא שבועה חלה עליו, והכא הכי קאמרינן כיון דאי בעי פטר נפשיה ממאי דכתיב בקרא בהדיא, דהיינו "בשכבך ובקומך" בקרית שמע שחרית וערבית, מש"ה חלה שבועה עליה לגמרי אפילו לקרבן.

לפי שיטת הר"ן יש חובה גמורה לעסוק בתורה יומם ולילה, אלא שחובה זו אינה מפורשת בתורה שבכתב, ולכן השבועה חלה. בשו"ת הרדב"ז¹⁴ הביא את דברי הר"ן הללו, וכתב שכל המפרשים (רשב"י ור' אליעזר ממין והמפרש ורבינו יונה והרשב"א והריטב"א והרא"ש) חלוקים עליו, ומפרשים את הגמרא כפשוטה: "אי בעי פטר נפשיה בק"ש" = שאין אדם חייב ללמוד תמיד. נראה אם כן שכן דעתם להלכה.

ריטב"א - רק מי שטרוד בפרנסתו רשאי להסתפק בקריאת שמע

הריטב"א שם כתב:

הא דאמרינן דאיבעי פטר נפשיה בק"ש שחרית וערבית ונפיק מחובת "והגית בו יומם ולילה" היינו בדלא איפשר ליה טפי, שצריך להשתדל קצת היום בפרנסתו, הא לאו הכי לא מיפטר, כדאיתא במנחות. ונראה עוד לפרש דלאו דוקא נקט ק"ש, אלא לומר דשבועת "והגית בו יומם ולילה" היינו שיתעסק בתורה בכל מקום שירצה, בתורה שבכתב או שבעל פה, ואינו מושבע על פרק זה ועל מסכתא זו, הילכך בנשבע או נדר בפרק זה או במסכתא זו חיילי עליה... וזה נראה לי נכון.

הריטב"א (בתירוץ הראשון) מסייג את ההיתר להסתמך על ק"ש שזה רק כאשר אין ברירה בגלל דוחק הפרנסה. הוא מצייץ על כך: "כדאיתא במנחות". זה לא נאמר שם במפורש, ואפשר לפרש את דיוק מהסוגיה בכמה דרכים. נראה לי שהדיוק הוא מדברי רבי אמי במנחות - שאם שנה פרק אחד שחרית וערבית קיים מצוות ת"ת, ולא משמע שחולק על דברי רשב"י שדי בקריאת שמע בלבד! אלא בהכרח דברי רשב"י נאמרו רק אם אין לו זמן ללמוד כלל. לפי זה הריטב"א רק מסתייג מכך שאדם יסתפק בק"ש שחרית וערבית, אבל יתכן שאם הוא קובע עתים לתורה בוקר וערב זו הנהגה לכתחילה.

ביאור שיטת הריטב"א

ניתן לפרש שהריטב"א (בתירוץ הראשון) מעמיד את הגמרא בנדרים רק באדם שטרוד כל היום בפרנסתו, ובאדם אחר השבועה לא חלה כלל. אבל יותר נראה בעיני (כסתימת הגמרא) שמדובר בכל אדם, וכוונת הגמרא כך: חז"ל התירו לאדם הטרוד בפרנסתו להיפטר בק"ש שחרית וערבית, ודין זה מוכיח שגם אדם שאינו טרוד מקיים (מדאוריתא) את מצוות העשה ללמוד תורה בכך (ולכן השבועה חלה). כך נראה גם מסברה: היכן מצאנו חיוב דאורייתא שמשנתה בין אדם שטרוד בפרנסתו או שאינו טרוד (בלי מקור בתורה עצמה)? אלא משמע שמדאורייתא מקיים גם בקביעות עתים מועטה. הריטב"א מעיר על לשון הגמרא "דאי בעי פטר נפשיה בקריאת שמע", משמע מסתימת הדברים שהדבר מותר לכתחילה, ולכן הוא מעמיד זאת באדם הטרוד בפרנסתו. אבל באדם שאינו טרוד בפרנסתו, למרות שמדאורייתא די בכך, חז"ל הורו שלא די בכך. יש לעיין בדרגת חובה זו (שאינה דאורייתא): אפשר לומר שזו חובה גמורה מדרבנן, אבל יותר נראה בעיני שזה בגדר מידת חסידות ולא חובה הלכתית. אבל אעפ"כ אין זו מידה הראויה רק לחסידי עליון, אלא זו הדרך שהורו חז"ל לכל אדם. ולכן אין ראוי לומר "דאי בעי פטר נפשיה" כיוון שאין זו פסיקת חז"ל בפועל.¹⁵

¹³ אבל ראה להלן שהצעתי להסביר את שיטת הריטב"א שאין מחלוקת, אלא רשב"י דיבר כשאין פנאי בגלל הפרנסה, ור' ישמעאל אסר בגלל שאין בכך צורך.

¹⁴ ח"ג סימן תטז.

(הריטבי"א מציע גם תשובה השניה: הגמ' בנדרים בכלל לא עוסקת בהיתר להסתפק בק"ש, אלא בכך שאינו מצווה בפרק זה, ולכן בצדק סתמה הגמרא שאי בעי פטר נפשיה ממצוות לימוד תורה בכך שישנה קריאת שמע או כל פרק אחר. ועי' רא"ם ושיטה בשטמ"ק שמפרשים בגמ' שיכול לפטור עצמו ממצוות ת"ת ע"י ק"ש, ולא נדחקו להעמיד דווקא במי שטרוד בפרנסתו).

קריאת שמע מועילה רק בשעת הדחק

בפוסקים נקבע כפי שהובא לעיל בשם הריטבי"א = שההיתר לסמוך על קריאת שמע נאמר רק למי שדחוק בפרנסתו:

1. סמ"ג עשין יב, והגהות מיימוני פ"א מת"ת אות ז'.

2. יו"ד סימן רמו סעיף א':

כל איש ישראל חייב בתלמוד תורה, בין עני בין עשיר, בין שלם בגופו בין בעל יסורין, בין בחור בין זקן גדול, אפילו עני המחזור על הפתחים, אפילו בעל אשה ובנים חייב לקבוע לו זמן לתלמוד תורה ביום ובלילה, שנאמר: "והגית בו יומם ולילה".

הגה: ובשעת הדחק אפילו לא קרא רק קריאת שמע שחרית וערבית "לא ימוש מפיו" קרינן ביה.

מבואר ברמ"א שההיתר לסמוך על קריאת שמע נאמר רק בשעת הדחק.

3. שו"ע הגר"ז הל' ת"ת פ"ג כתב שרק באקראי יכול לפטור עצמו בק"ש. כנראה משום שאין ראוי לאדם לנהוג באופן קבוע על סמך היתר של שעת הדחק, אלא לארגן את אורח חייו באופן שונה.

אבל אני מסופק: יתכן שקריאת שמע מועילה רק בדיעבד ובשעת הדחק, משום שבעצם אדם לומד רק את אותה פרשיה שבין כך הוא מחויב לקרוא בכל יום מדאורייתא. אבל בזמננו שבתפילת שחרית מוסיפים פסוקי דזמרה, וקרבות, ואשרי ובא לציון ועוד הרבה – ואלו הם מנהגים בלבד שאינם חובה מעיקר הדין, נחשב לימוד תורה לכתחילה, ולא רק בשעת הדחק. (או שמא היות שנהגו כן, נחשב חלק מהתפילה ויוצא ידי חובה רק בשעת הדחק). גם בערבית יש קצת הוספת פסוקים בימינו: והוא רחום, הפסוקים הנאמרים בתפילת עלינו לשבח. וצ"ע.

שו"ע - חובה לקבוע עתים לתורה

בשו"ע יו"ד סימן רמו סעיף א (הני"ל) נאמר:

כל איש ישראל חייב בתלמוד תורה, בין עני בין עשיר... חייב לקבוע לו זמן לתלמוד תורה ביום ובלילה, שנאמר: "והגית בו יומם ולילה".

נראה מלשון המחבר (שהוא לשון הרמב"ם) שיש חובה לקבוע זמן לתלמוד תורה. (והרמ"א מרחיב את ההיתר: שנפטר גם בק"ש, אבל רק בשעת הדחק). כלומר: כאשר הרמב"ם והשו"ע מגדירים את מצוות תלמוד תורה הם לא הזכירו כלל חובה ללמוד כל הזמן, וזו בעיני ראייה ברורה שאין כזו חובה. וכן כתב בהגהות מלא הרועים חגיגה יד, א שמעיקר הדין יוצא ידי חובה על ידי קביעת עתים לתורה, ורק מצד חסידות וחובת התורה הקדושה צריך שלא לפסוק מלמוד אף רגע.¹⁶

בביאור הגר"א שם ס"ק ו כתב על דברי הרמ"א:

ובשעת הדחק כו' - כר' יוחנן שם [=במנחות טז] **ובנדרים ח' א'.** ואין דעת הר"ן **כן שם** [=בנדרים, אלא לדעתו אי אפשר לפטור עצמו בקריאת שמע בלבד]. **ונראה לי דסבירא ליה** [=לר"ן] **דסוגיין** [=במנחות טז שנפטר בק"ש] **הוא כר' יוסי במתני'** [=במנחות, הסובר ש"תמיד" מתקיים על ידי בוקר וערב], **כמו שכתוב שם: "מדבריו כו'"** [=והר"ן אינו פוסק כדעת ר' יוסי].

כלומר: השאלה האם חובה ללמוד תורה בכל עת תלויה בפרשנות המושג "תמיד", שבה נחלקו התנאים במסכת מנחות, והר"ן פוסק כדעת חכמים, ולא כדעת ר' יוסי. קצת קשה על שיטת הריטבי"א בנדרים והרמב"ם והרמ"א בשו"ע: כיצד פסקו שנפטר ממצוות ת"ת בק"ש, שלכאורה מבואר בסוגייה שזה רק לר' יוסי!¹⁷

אדם שאינו עובד

במסכת שבת דף לא, נזכרות כמה שאלות שאדם נשאל כשמכניסין אותו לדין, ואחת מהן היא: "קבעת עתים לתורה?". כתב רש"י שם:

קבעת עתים - לפי שאדם צריך להתעסק בדרך ארץ, שאם אין דרך ארץ אין תורה, הוצרך לקבוע עתים לתורה דבר קצוב, שלא ימשך כל היום לדרך ארץ.

¹⁵ ראה אור שמח הלכות ת"ת א, ב הגדרה דומה: יש הגדרות מינימום לקיום המצוה שנקבעו לכל יהודי, ולגבי תלמוד תורה זה ק"ש שחרית וערבית. מה שמעבר לכך לא ניתן להיקבע בהלכה כחובה, היות שהוא משתנה מאדם לאדם לפי מעלתו. (אבל בעצם זו חובה עבור אותו אדם, אלא שאינה חובה המנוסחת ומוגדרת בהלכה). לכן אין זה בגדר מושבע מהר סיני. עיין שם שהאריך.

¹⁶ ראה שו"ת שלמת חיים לגר"ח זוננפלד סימן שלט שמפקפק בדברי מלא הרועים. וראה גם אבן האזל הלכות ת"ת א, ב שהאריך בזה, שלא קצבה תורה מעבר לקביעת עתים, משום שאין זה דבר השווה לכל נפש, ורק מי שכוחות נפשו מסוגלים לכך, חייב ללמוד בכל זמנו.

¹⁷ עי' ליקוטי הלכות לבעל ח"ח שם במנחות שהביא שהריטבי"א במגילה פסק כר' יוסי, אבל הרמב"ם פסק כרבנן. ועי' לחם משנה הל' ת"ת א-ח שהקשה איך כתב הרמב"ם שדי בקביעת עתים כיון שפסק כר' יוסי ועי"ש מה שתיירץ. ועי' ליקוטי הלכות, ועי' גם ערוך השולחן הל' ת"ת מה שתיירצו. ובדעת הרמב"ם עי' גם ברכת שמואל סוף קידושין.

המג"א (או"ח קנו ס"ק ב, קרוב לסיום דבריו) מדייק מדברי רש"י שאם אינו עוסק בפרנסתו לא די לו בקביעת עתים לתורה. זה מתאים לשיטת הריטב"א בנדריים (בתירוץ הראשון) שהבאתי לעיל = שההיתר לקיים ת"ת על ידי ק"ש רק לאדם שטרוד כל היום בפרנסתו, והוא הדין שההיתר בקביעת עתים נאמר רק מחמת הפרנסה. אבל נ"ל שאין זו דרגת חיוב גמורה, (כפי שכתבתי לעיל ביחס לריטב"א), שהרי פשטות הגמ' בנדריים (ופסיקת ההלכה) משמע שביחס ל**כל אדם** השבועה ללמוד חלה (גם אדם שאין עליו צרכי פרנסה), משום סברת הגמרא "דאי בעי פטר נפשיה בק"ש". וכן בשו"ע (הנ"ל) נפסק שיוצא יד"ח בקביעת עתים לתורה ביום ובלילה, ללא הסתייגות שזה רק אם צריך לעסוק בפרנסתו.

למרות האמור לעיל, יש להדגיש: בהרבה מאמרי חז"ל נאמר **שאוי** לאדם ללמוד תורה בכל עת כפי כוחו, וכן נפסק בשו"ע יו"ד סימן רמו סעיף כה:

כל שאפשר לו לעסוק בתורה ואינו עוסק, או שקרא ושנה ופירש להבלי העולם והניח תלמודו וזנחו, הרי זה בכלל כי דבר ה' בזה (במדבר טו, לא). הגה: (ואסור לדבר בשיחת חולין).

אדם שיכול לעסוק בתורה ואינו עוסק, נחשב מבטל תורה, וחז"ל הדגישו חומרת דבר זה בהרבה מקומות. מאמר זה נכתב רק להדגיש את הגדרת החיוב ההלכתי, ולא להמעט בחשיבות לימוד התורה בכל עת.

מסקנות להלכה

- א. מצוה לעסוק בצרכי הפרנסה, גם אם לא מדובר בפיקוח נפש או כורח גמור.
- ב. רק ליחיד סגולה הותר לנהוג כרשב"י ולהתמקד בלימוד תורה בלבד.
- ג. חובה לקבוע זמן ללמוד תורה בכל יום ובכל בלילה.
- ד. בשעת הדחק ובאופן זמני ניתן להסתמך על קריאת שמע שחרית וערבית לצורך קיום מצות תלמוד תורה.
- ה. אין חובה הלכתית ללמוד תורה בכל הזמן הפנוי, אבל מידת חסידות היא שכל אדם (לפי כוחות נפשו, מצבו הכלכלי, ושאר צרכיו) יקדיש את זמנו הפנוי ללמוד תורה בכל עת.